

På sporet av en jernbane- uniform

Ulike analytiske tilnærminger til en museumsgjenstand

Guro Nordby

Norsk industriarbeidermuseum

E-post: g.nordby@nia.no

Abstract

How objects appear in a museum collection, are important questions to raise for museum workers.

We might see them through the distanced records of the registrations and catalogues, or we might meet them with our senses and see them as material things. We might even see them primarily as representations for a particular kind of object – something that we pick up for an exhibition. This may be more or less deliberate and reflective. Different approaches to an object relate to different knowledge systems, and this gives analytical implications. This is exemplified in this article by using an item from the Norwegian Industrial Workers Museum's collection, a uniform jacket.

Keywords:

- Museum collection
- uniform
- knowledge systems
- materiality

Innledning

Å komme til syne, det handler ikke bare om å finnes, det handler om å vekke interesse og nysgjerrighet (Eriksen, Göran & Reinton 2013). En uniformsjakke er en triviell ting, en ting som inngår i sosiale praksiser vi kjenner og tar for gitt (Pearce 2010). Som museumsgjenstand kommer den til syne når den aktiviseres på en eller annen måte. Derfra er mulighetene åpne. Det handler denne artikkelen om. Den handler om å møte en gjenstand på flere måter og se hvor det fører hen.

Uniformsjakka var en av flere gjenstander som jeg forsket på i min avhandling om Rjukanbanen, skrevet ved tverrfaglige kulturstudier ved Universitetet i

Sørøst-Norge (Nordby 2020). I denne artikkelen tar jeg for meg bare denne ene gjenstanden, for å se på hvordan den kommer til syne avhengig av ulike teoretiske perspektiver. Til prøveforelesningen for doktorgraden ble jeg utfordret til å snakke om forståelsen av museumsgjenstander innenfor kulturarvfeltet og diskutere analytiske implikasjoner av forskjellige teoretiske tilnærminger. Jeg valgte å bruke en faghistorisk tilnærming fordelt på tre tilnærminger – vitne, tegn og forsamling. Det ga meg ideen om å prøve å se en av gjenstandene jeg hadde arbeidet med i lys av ulike retninger innenfor gjenstandsforskning på en mer systematisk måte enn jeg hadde gjort i avhandlingen.

Jeg tok fram uniformsjakka igjen for å se på de analytiske implikasjonene av forskjellige tilnærminger til et helt konkret empirisk materiale. Hensikten var å se på hvordan de fungerer i dag, hvordan de fungerer i møte med en konkret gjenstand, og hvordan de kan fungere i museumssammenheng. Med dette eksempelet håper jeg å gi et bidrag til en diskusjon om hvordan museumsgjenstander kan forvaltes og formidles.

Arbeidet ga meg mange tilbakeblikk i faghistorien slik jeg først og fremst kjenner den fra etnologien og kulturhistorien (se f.eks. Arvidsson et al 1990, Rogan 2011, Rogan 2013, Stoklund 2003, Svensson 2005). Den mest grunnleggende forskjellen mellom før og nå er overgangen fra forståelsen av materiell kultur som en avgrenset sektor av kulturen til forståelsen av kulturens materialitet som et aspekt ved de fleste kulturfenomen (Rogan 2011:313). Den sistnevnte forståelsen har preget mye av de seinere års forskning, både innenfor Norden (se f.eks. Damsholt et al. 2009, Eriksen 2013, Forssberg og Sennefeldt 2014, Huseby og Treimo 2018, Olsen 2004) og internasjonalt (se f.eks. Conn 2010, Dudley 2010, LeCain 2017, Whatmore 2006, Ulrich et al. 2015).

En gjenstand som denne uniformsjakka, den har en materialitet og blir midtpunkt i fysiske møter. Den kan også studeres uten selv å være til stede, med utgangspunkt i arkivmateriale og fortellinger. Den kan møtes med ulike teoretiske tilnærminger. Jeg vil se uniformsjakka i lys av tre måter å forstå gjenstander på – som vitne/kilde, som tegn/symbol og som forsamling/aktør. Disse er betinget av ulike ontologiske og epistemologiske forståelser. Ontologi defineres som virkeligheten, de mulighetsforhold vi lever

innenfor. Med epistemologi tenker jeg på hvordan vi får kunnskap om verden. Hvordan vi forstår verden på helt grunnleggende nivå, gir føringer videre. Disse tre tilnærmingene gir ulike analytiske implikasjoner, og det er hva disse implikasjonene betyr i museumssammenheng som er det artikkelen vil utforske. Jeg argumenterer for hvorfor jeg mener et materialiseringsperspektiv gir nye utfordringer, men også nye muligheter i museene.

Disse tre vitenskapsteoretiske retningene kan knyttes opp mot faghistorien i humanistiske fag, men de kan også stå som representanter for ulike ontologiske og epistemologiske forståelser som kan eksistere side om side (Rogan 2013:425). Disse innfallsvinklene er valgt fordi de har blitt brukt og brukes i arbeid med gjenstander på museer og i forskning, og fordi de representerer noen hovedretninger i et variert teoretisk landskap. Min egen tilnærming til jakka var mer tilfeldig enn

Figur 1: Uniformsjakka etter Andreas Eikanger. Foto: Kine Kristoffersen/NIA.

systematisk. Men prosessen var samtidig akkumulativ, og kunnskapen ble bygd opp gradvis. Jeg har sett på uniformsjakka i tilknytning til personen den har tilhørt, som en materiell ting, som fenomen og del av praksiser i fortid og nåtid. Jeg møtte uniformsjakka som en gjenstand, men jeg fikk også opplysninger om den i arkiver og gjennom samtaler med andre. I artikkelen har jeg systematisert stoffet.

Tre møter med en uniformsjakke

En materiell ting

Uniformsjakka har vært i museets samlinger i noen år. Den ble gitt av en person som har gitt mange ting til museet, Margreta Eikanger. De fleste tingene hun ga var vanlige bruksgjenstander fra et alminnelig hjem på Rjukan. Blant de nyere tingene hun ga til museet, var uniformsjakka etter hennes bror, Andreas Eikanger, som arbeidet på Rjukanbanen.¹ Rjukanbanen var Norsk Hydros transportlinje fra Rjukan til Notodden, anlagt i 1909 for transport av råstoff til gjødselproduksjonen på Rjukan og ferdige varer ut til verden. Det unike med banen, som nå er fredet og del av Norsk industriarbeidermuseum, er at trafikken gikk med tog og ferger uten omlasting. Uniformsjakka etter Andreas Eikanger var den første uniformsdelen fra Rjukanbanen som kom til museet. Denne uniformsjakka ble plukket ut som en av flere gjenstander til prosjektet 'Vi er Rjukanbanen'. Dette var et prosjekt som en av mine kollegaer ved NIA hadde ansvaret for, og der deltakelse fra lokalsamfunnet var et sentralt element. Grupper av personer skulle inviteres til å samtale om et lite utvalg gjenstander, og tanken var at de skulle bidra med kunnskap, men også utveksling av tanker omkring kjente

og ukjente ting fra Rjukanbanen. Fra museets side var det en målsetting å få del i kunnskapene de lokale beboerne sitter inne med og ta disse i bruk i museumsarbeidet, men også å utforske hvordan en dialog omkring gjenstander kunne gi nye ideer og innfallsvinkler til arbeid med samlingene. Vi var ute etter å få vite hva tingene kunne bety for folk i dag, hva som vakte interesse og hvordan de vurderte tingene. Nyere syn på kunnskapsproduksjon legger vekt på at forskere ikke alene er de som produserer kunnskap, men at omgivelsene bidrar med kunnskap og erfaring (Maurstad og Hauan 2012:13). Uniformsjakka ble tatt med i utvalget av gjenstander fordi den var en ting som folk ville kunne samtale om, også om de ikke hadde direkte kunnskap om transportvirksomheten på Rjukanbanen (Morse 2018, Silverman 2009).

Min egen begrunnelse for deltakelse i disse gruppesamtalene, var å skape et materiale til bruk i mitt avhandlingsarbeid om Rjukanbanen som startet opp omtrent på samme tid (Nordby 2020). Av ulike grunner ble ikke prosjektet 'Vi er Rjukanbanen' gjennomført som planlagt, men det ble gjennomført noen samlinger med grupper fra lokalbefolkningen som samtalte om gjenstandene. Det er først og fremst møter med 'Rjukanbanens venner', der flere var veteraner fra den gang banen var i drift, som jeg har referert til i denne artikkelen.

Sammen med en gruppe fra 'Rjukanbanens venner' gikk jeg og en kollega jakka i møte som en materiell ting og ved bruk av visuell metode (Eriksen 2013:9, Haugen 2014:207). Vi så og kjente på jakka mens vi snakket om den, og denne prosessen ga som resultat en grundig beskrivelse av jakka.

1. Djuve, Kjetil H.: Industriarbeidermuseets samlinger, 1983 – 2010. Notat, NIA.

Jakka er godt bevart, hel og fin. Jeg vurderte å måle den opp, slik det er vanlig å gjøre med gjenstander. Det følte unødvendig. Størrelsen og proporsjonene er så opplagte, at så lenge begrepet 'uniform' gir mening for dem som ser den, er dette uvesentlig. En beskrivelse, derimot, er viktig. Den vil gi svar på spørsmål om hvilken bedrift uniformen er knyttet til, og kanskje hvor den er produsert. Den vil også gi svar på hvilken stilling og grad brukeren har hatt, hvis tegnene kan tydes. En uniform har en rekke tegn som ikke forteller noe til den som ikke er innviet i det systemet den er del av. Det er ikke hele jakka som er et tegn i denne forståelsen, den er bærer av tegn som gir ytterligere informasjon til de innvidde.

Jakka er mørkeblå. Som jakke er den bare en jakke, ganske ordinær i snittet. Den er en slags dressjakke, umiddelbart gjenkjennelig som en herrejakke. Fargen er det heller ikke noe ekstra ved. Den er marineblå, en vanlig farge på herreklær. Stoffet er ordinært dress-stoff, tynt ullstoff av god kvalitet. Det holder på fasongen og blir verken slaskete eller nuppete. Slikt stoff trenger sjelden å vaskes, det holder å luften og børste det. Flekker kan fjernes uten at hele plagget trenger å behandles. Ved behov kan jakka renses. Det er et praktisk plagg for hyppig bruk.

Produsenten har sydd inn en merkelapp i jakka. "Harviks" står det. Jeg vet at uniformene på Rjukanbanen ble skreddersydd i starten, men at det etter hvert ble vanligere å gå over til konfeksjonssøm. I 'Primus', det programmet som NIA bruker til gjenstandsregistrering, er uniformsjakka registrert med informasjon om esken den ble levert i, og på den sto det: "Frank

J. Harvik. Fabrikk: Tomtegaten 13, tlf. 835277. Butikk: Konnerudgaten 6, tlf. 835976. Postgiro 45928." Denne opplysningen forteller at jakka ble lagd ved en konfeksjonsfabrikk. Frank J. Harvik Konfeksjonsfabrikk i Drammen ble grunnlagt i 1936. Etter krigen sydde de mye uniformer for NSB, og da altså også for Rjukanbanen.²

Figur 2: Produsentens merkelapp.
Foto: Kine Kristoffersen/NIA.

På leiting etter uniformsbæreren

Undersøkelsen av jakka og informasjonen fra dem som hadde brukt tilsvarende uniformer i 'Rjukanbanens venner' var verdifull og vesentlig, og fra dette gikk jeg videre til Norsk industriarbeidermuseums arkiver for å se om jeg kunne finne ut mer om han som hadde eid akkurat denne uniformen.

I Rjukanbanens arkiv³ dukket Andreas Eikangers navn opp av og til, men stort sett bare på timelister, ferielister og den typen dokumenter. Hjemme hadde han tatt vare på korrespondansen med selskapet,

2. <https://byleksikon.drnk.no/harvik-frank-j/>

3. NIA A-1108

og hans søster overrakte også den til museet. Andreas Eikanger ble ansatt i Norsk Hydro den 7. juli 1927. Det framgår av et ansettelsesbrev fra 1960, der han ble ansatt som skiftekonduktør. Ansienniteten hans var imidlertid helt fra 1927. Hans lange tjeneste i Norsk Hydros tjeneste framkommer også av et brev han mottok da han gikk av med pensjon, datert 11. desember 1970. ”Kjære herr Eikanger, Når De nå etter 40 års arbeide i Norsk Hydro går over på pensjon, sender jeg Dem på selskapets og egne vegne en hjertelig takk for godt og verdifullt medarbeiderskap i disse år, og ønsker Dem alt godt for fremtiden. Med vennlig hilsen Johan B. Holte”. Generaldirektøren selv hadde altså skrevet under på takkebrevet. Det kom enda et brev like før han sluttet, datert 2. desember 1970, denne gang fordi han samtidig hadde 40-årsjubileum i selskapet. Han fikk utbetalt et gratiale på kr 7760 i den forbindelse. I 1943 ble han medlem av Norsk Hydros Arbeideres Pensjonskasse med medlemsnummer 949. I 1960 ble han opp-tatt som medlem av Norsk Hydros Funksjonærers Pensjonskasse med medlemsnummer 4281. Hva skyldes denne overgangen eller endringen? Det framgår av et annet brev at han i mars 1960 ble overført til Rjukanbanen og ansatt som skiftekonduktør ved Rjukanbanen med lønn kr. 13896 per år. Han hadde tre alderstillegg og ville få det fjerde i 1962, står det. Til dette kom godtgjøring for tjeneste på søn- og helligdager og nattestid, samt delvis fri uniform. Han fikk fribillett på Rjukanbanen og Statsbanene. I 1961 ble han godkjent som fører av diesellokomotiv type DH 500 i skiftetjeneste på fabrikktomter og Vemorklinjen og som fører av løslokomotiv og lette skiftetog på strekningen Rjukan – Ingolfslund. Som fører av lokomotivet hadde han ansvar for stell og

pass av lokomotivet – at det ble holdt driftsklart, at foreskrevne skjemaer ble ført og mangler rapportert på fastsatt melding til stasjonsmesteren på Rjukan stasjon.

En lønningskonvolutt fra 1965, noen ubrukte fribilletter fra Rjukan til Tinnoset og fra Mæl til Tinnoset er blant papirene. Om privatpersonen Andreas Eikanger får vi vite ganske lite. I arkivet ligger et medlemskort fra turistforeningen fra 1962, en kvittering som viser at han betalte lisens til NRK og noen få private brev og kort fra nevøer og nieser som gratulerer med bursdagen og ønsker god jul. ‘Olaug’ skrev i januar 1974 og gratulerte Andreas med telefon. Margreta har notert på brevet, som var stilet til dem begge: ”Olaug skrev dette brev 13/1-74”. Her fikk vi i alle fall vite at Eikanger fikk telefon i 1974. Men hvorfor har Margreta Eikanger tenkt at dette brevet, samt kvitteringer for betalt lisens, en prisliste fra Vinmonopolet og noen gamle almanakker og ukeblader var verdifulle for museet? Det var kanskje det som undret meg mest når jeg gikk gjennom de mange arkivboksene på leiting etter informasjon som kunne gjøre uniformen mer interessant. Litt var det å finne om personen som brukte uniformen, men han forble en blek skygge fra fortiden og de opplysningene som fantes i arkivet, bidro ikke til å gjøre ham særlig levende.

Uniformen i arkivene

Jeg gikk tilbake til arkivene enda en gang, men med et annet mål. Det var ikke personen Andreas Eikanger jeg var på jakt etter denne gangen, men informasjon om uniformene som ble brukt på banen. Denne leitingen tok meg bort fra Andreas Eikanger, men nærmere uniformenes materialer og materialitet. I arkivet ligger noe korrespondanse fra 1915. Den 12. februar skrev kjøpmann J.L. Flaathen i

Lisleherad til driftsbestyrer Kristoffer Holmboe på Rjukanbanen og ba om å få ta seg av bestillingene av uniformer til funksjonærene ved Rjukanbanen. Han hadde fått tak i en skreddermester, skrev han, som var god til slike ting og hadde vært ansatt hos en skredder på Notodden i fire års tid. Arbeidslønnen i Lisleherad var betydelig lavere enn på Notodden, så det var penger å spare og arbeidet kunne utføres raskt, argumenterte Flaathen. Holmboe svarte imidlertid at de hadde tilstrekkelig med skreddermestere som sydde uniformer for dem. Både arbeidslønninger og materialer hadde steget, men de skreddermesterne de hadde avtaler med holdt seg til tidligere stipulerte priser og derfor holdt de seg til dem. I en påtegning på brevet fra Flaathen skrev 'Bøhn', at den skredderen som Flaathen hadde fått tak i kom fra Undelands forretning på Notodden. Det hadde vist seg at banens funksjonærer nødvendig ville få sine uniformer sydd hos Undeland, så hvis Flaathens mann hadde sydd de uniformene som ble levert fra Undeland var det ingen anbefaling for ham. Den skredderen fikk sitt pass påskrevet. Men hvem var han som signerte 'Bøhn' eller bare 'B' på dette brevet så vel som på mye av banens korrespondanse ellers? I en oversikt over alt personale på transportlinjen Skien – Saaheim figurerer under "Administrationen" Peter Bøhn, "Bogholder" & "Matr.f.v.". Det gir mening – en materialforvalter hadde oversikt over den slags ting.

Bøhn ga en klar anbefaling om å unngå akkurat denne skredderen, basert på funksjonærenes erfaringer som han nok hadde god kjennskap til. Og når Holmboe svarte Flaathen at de holdt seg til de skredderne de hadde brukt før, fordi de leverte til gamle priser, så var han likevel fullt klar

over at prisene hadde steget og at dette ikke ville bli uten virkning for Rjukanbanen. Like etter brevvekslingen med Flaathen skrev Holmboe til "Figgen Co – specialforretning i norske uldvarer" og spurte hvor mye uniformsstoffet hadde steget fra nyttår. Skredderne på Notodden hadde sagt til ham at på grunn av prisstigningen på tøy måtte de legge på prisene, og dette ville han sjekke nærmere. Holmboe unnlot ikke å nevne at Rjukanbanen måtte vurdere overgang til andre tøysorter når prisene ble så høye som de hadde blitt i det siste. Figgen svarte at prisen på det stoffet som ble brukt til de blå jernbaneuniformene hadde steget med 85 øre per meter siden nyttår, noe som utgjorde kr 2,90 per dress. Godt stoff kunne ikke leveres rimeligere, skrev Figgen, men det var naturligvis mulig å la uniformene sys ved en konfeksjonsfabrikk. Det ble billigere, men så måtte man likevel engasjere skreddere for å tilpasse uniformene til hver ansatt. Et billigere stoff ville ikke bety så mye for prisen alt i alt når førststoff og arbeidslønn var den samme, argumenterte de. På dette tidspunktet visste jeg at Eikangers uniformsjakke var konfeksjonssydd, og at Rjukanbanen i likhet med NSB gikk over til å bruke flere konfeksjonssydd uniformer etter hvert.

Uniformsjakka i tre teoretiske rammer *Vitne – jakka som kilde til en fortidig virkelighet*

Jeg vil gå tilbake til den beskrivelsen av uniformsjakka som ble gjort i møtene med 'Rjukanbanens venner'. Undersøkelsen hadde en klar innretning mot å betrakte jakka som et vitne, som kilde til en fortidig virksomhet. Vi var opptatt av funksjonalitet først og fremst, men også opphav, produsent, eiere og brukere. Det var tiden

før uniformsjakka kom til museet som var interessant, og helst den eldste delen av denne igjen.

Forståelsen av ting som vitner eller kilder karakteriseres gjerne som teori-fattig, med katalogisering som metode og en målsetting om å kartlegge en kultur gjennom å sammenføre alle dens deler til en helhet. Gjenstandens funksjon, epis-temologisk sett, kunne være å representere den som hadde brukt den (Rogan 2011: 319). Den analytiske sammenhengen var at tingen var hentet direkte fra en fortidig sammenheng og representerte den. Slik tenkte jeg også, da jeg lette i arkivene etter informasjon om uniformer og uniformsbruk. Historien hadde stoppet da uniformen kom på museum, det var tiden før som gjaldt. Og Rjukanbanens gjenstander, som denne uniformsjakka, er kilder til fortid. Denne dimensjonen blir aldri helt borte, men den trenger ikke være den eneste. Å jakte på den originale bruken eller betydningen er å regne med bare *en* periode i en tings liv, som kanskje ikke er viktigere enn andre. Å gi presedens til én produsent eller til den opprinnelige bruken, er å falle i en felle av overfor-enkling. Det er ikke uinteressant, det er bare ikke tilstrekkelig. Selv om intensjon og første bruk kan dokumenteres, er de bare en del av historien (Ulrich et al 2015:5).

Kanskje kan det i forståelsen av ting som vitne ligge en kime til det perspektivet vi i dag kaller opplevels- eller tilstedeværelseseffekt (Bencard 2014:37, Doman-ska 2006:337, Gumbrecht 2004, Runia 2006:5)? Uniformsjakka er fortidens tilstedeværelse på en svært håndgripelig måte. I møtet med en autentisk ting fra for-tiden kan man kan få en opplevelse eller

forståelse som ingen tekst eller forklaring kan gi. Det innebærer samtidig en erkjennelse av at tingen ikke bare representerer en fortid, men også eksisterer og er virksom her og nå. Med en slik erkjennelse beveger en seg over mot det prosessuelle.

Tegn – jakka som konstruksjon

En uniform er et takknemlig objekt for en analyse basert på en forståelse av tingen som en slags beholder for kulturell mening. Fenomenet ‘uniform’ er en symbolsk markering av at bæreren er i en spesiell rolle eller stilling (Rogan 2011:327). Uniformsjakka selv inneholder noen tegn som har betydning for de som forstår dem. Det er de sølvfargede stripene nederst på ermene og de sølvfargede knappene som vitner om at dette ikke er en hvilken som helst dressjakke. Denne typen dekor gir signaler om ‘uniform’. Bare de innvidde forstår imidlertid hvordan koden skal tolkes, altså hva stripene og fargen på dem sier om stilling og grad hos den som bærer uniformen. Alle kan se at det er en uni-form, og den forteller alle at bæreren har en spesiell funksjon, han er en represen-tant for en virksomhet og han er på arbeid når han går med denne uniformen. Bare de innvidde kan si om det er en konduktør, en underkonduktør eller en skiftekonduktør som har akkurat disse stripene, merkene eller fargene.

Uniformene var like for både tog og ferger, men farger og striper viste hvor folk arbeidet. Lokomotivførere hadde sølvstriper, mens konduktører og inneper-sonell på stasjonene hadde gullstriper. Stripesystemet var det samme som i NSB, men på luemerket sto det ‘NT’ – en for-kortelse for Norsk Transportaktieselskab.⁴ Museet har også flere luer som ikke hører

4. Norsk Transportaktieselskab var et datterselskap av Norsk Hydro, opprettet for å drifte transportåren.

til noen uniform. De som ble skitne i jobben, brukte ikke hel uniform. De gikk i arbeidstøy, eller blåtøy som de sa, og uniformslue. Det var en form for identitetsmaking i det at de gikk i utstyr levert av bedriften framfor privat tøy, fortalte veteranene i venneforeningen.

Uniformsjakka gir tegn på flere nivåer, fra en grunnleggende forståelse av at det handler om en eller annen uniform, til en presis forståelse av bærerens stilling og grad. Uansett er det snakk om observerbare elementer. Men innenfor den teoretiske forståelsen det er snakk om her, der ting ble oppfattet som tegn eller symbol, så handlet det om mer enn det. Det kulturbegrepet som kom til å dominere, kom fra antropologien og skilte analytisk mellom verdier eller forestillinger – det kognitive – på den ene siden, og de genererte kulturtringene, som form eller produkt, på den andre siden. Resultatet av en slik modell er at den materielle kulturen fikk en sekundær status i analysen. Gjenstandene ble studert som manifestasjoner av menneskelig kulturell aktivitet (Arvastson 1990:49, Pedersen 1990:216). Den sterke troen på språkets representative evne var basert på en forståelse av at virkeligheten alltid var språklig konstruert (Rogan 2011:327). Å velge dokumentasjon framfor ting er en analytisk implikasjon av en slik forståelse av museumsgjenstander. Konsekvensen av et slikt teoretisk grunnsyn ville vært at uniformsjakka i seg selv ikke var interessant som gjenstand, men bare for hva den representerte (Damsholt og Simonsen 2009:10). Det var forskeren som hadde muligheten til å tolke fram det som ikke var synlig eller forståelig for andre.

Tekstualiseringen av gjenstander som fant sted med den språklige vendingen var ikke entydig og ble problematisert av flere

nordiske etnologer og arkeologer (se f.eks. Löfgren 1997, Stoklund 2003:15, Olsen 2004:28). En erkjennelse av at materielle ting ikke eksisterer uavhengig av tekst, men heller ikke kan reduseres til tekst, har ført med seg en fornyet interesse for det materielles plass i verden (Latour 2004, 2005, Ulrich et al 2015:2). Kritikken mot å skille ord og ting fra hverandre og la ordet representere tingen har også kommet fra forskere innenfor den nymaterialistiske retningen. Språkets diskursive evne bør tones ned, mener Karen Barad, til fordel for det materielt-diskursives performative evne (Barad 2003:820).

Forsamling – jakka som fenomen

Hva hvis vi sier at tingene ikke eksisterer fordi mennesker dokumenterer eller tolker dem, men at menneskene og deres kulturer langt på vei er skapt av de materielle omgivelsene? Det er tenkemåten i det som kalles neo-materialisme eller nymaterialisme. Da forstås mennesker og kulturer best som produkter av sine materielle omgivelser og ikke som deres herrer. Det er det materielle som så å si konstituerer menneskelig intelligens, skaperkraft og kultur. Vi er ikke intelligente eller kreative av oss selv, eller på egen hånd. Det vi liker å tenke på som vår makt og vår skaperkraft henter vi fra det materielle rundt oss. Det er disse tingene rundt oss som konstituerer hvem vi er (LeCain 2017:15).

Det er ikke egentlig en felles teoretisk plattform for alt som kan regnes til nymaterialisme eller materialitetsteorier, men det handler grunnleggende om synet på hva virkelighet er, hva som eksisterer (se f.eks. Barad 2007, De Landa 2016, Deleuze & Guattari 2005, Latour 2005, Pickering 1995). Denne vendingens tilhengere har argumentert for at virkeligheten er historisk, kulturelt og materielt

lokalisert. Den åpner opp for at det finnes flere ontologier eller virkeligheter. Det er ikke en essensiell eller objektiv virkelighet, men en virkelighet som er sosialt og kulturelt skapt. Eller rettere sagt skapes – for dette er ikke en avsluttet, men en pågående prosess. Ontologibegrepet innebærer en påstand om at vår tilgang til verden er mer direkte kroppslig eller ikke-representativ. Analytisk innebærer det en vektlegging av hvordan det materielle ‘gjøres’ i praksis (se f.eks. Law & Mol 2008, Damsholt og Simonsen 2009:25).

Jeg velger å bruke begrepet materialisering og snakker om det som noe prosessuelt, relasjonelt og performativt (Damsholt og Simonsen 2009:14). Begrepet ‘gjøren’ åpner for å se hvordan mennesker og ting sammenveves i aktiviteter med ulike effekter. Elementene sammenfiltres i mer eller mindre stabile materialiseringer av et fenomen (Damsholt og Simonsen 2009:15).

Når jeg vil se på uniformsjakka i et prosessuelt perspektiv, så er tidsdimensjonen sentral. En gjenstand er alltid i prosess, den er i forfall, den brytes ned og forringes, men samtidig spiller den ulike roller og inngår i ulike sammenhenger gjennom sin eksistens. Jakka *blir* snarere enn *er*, noe som bryter med tingen som vitne, som jeg har skrevet om tidligere. Jakka er interessant i kraft av hva den var i fortid, men den er også interessant for hva den er i dag. Og den trenger ikke bare representere en fortidig virkelighet når den tas fram i dag, den kan også spille en rolle. Slik var det i møtene med ‘Rjukanbanens venner’, der vi samtalte om fortid men samtidig konstruerte fenomenet uniformsjakke i den sosiale prosessen som møtene var.

Sammenhengene som kan anes mellom en uniformsjakke, en person og hans

omgivelser i arbeid og privatliv peker mot det relasjonelle perspektivet. Det går an å finne svært detaljert informasjon om visse ting i arkivene, slik jeg gjorde når det gjaldt hva slags stoffer og hvilke skreddere som sydde uniformer for Rjukanbanen. Alle disse detaljene kan synes meningsløse, men hvis man har en teoretisk orientering som innebærer et relasjonelt perspektiv, eller nettverksperspektiv, så er de relevante (Latour 2005, Pickering 2005). Uniformsjakka er en ting som i seg selv forteller forholdsvis lite om den fortidige virkeligheten. Det er sammen med mennesket som brukte den, andre gjenstander og kjennskap til arbeidet på banen at den blir forståelig. Alle elementer som trekkes inn i nettverket stiller analytisk på samme nivå (Law & Hassard 1999:3). Uniformsjakka har koblinger til tekstilindustrien og til jernbanen og virksomheten der. Praksisen med å gå i uniform til og fra jobb handler om relasjoner så vel som performativitet. Fortellingene jeg fikk fra ‘Rjukanbanens venner’ om at ansatte som fikk rekvisisjon for å få sydd ny uniform hos en skredder i stedet fikk sydd seg en dress, og brukte den gamle uniformen lenger, gir koblinger til lokalt næringsliv og sosial praksis. Jernbanemannens kone eller søster, som stelte uniformen så pent at den varte riktig lenge, blir da også en aktør i nettverket. Det er handlingene, eller det som kommer ut av handlingene, som former nettverket. Slike relasjoner er vilkårlige og kan sammenliknes med et rot-nettverk med utløpere og sideskudd. Det handler om å se en gjenstand ikke som en boble, men som et nett av tråder som kan løpe i mange retninger. De er ikke stabile, de kan endres underveis og forbinde seg med andre punkter og forbindelsen setter noe i sving (Damsholt og Simonsen 2009:24).

Dette er en arbeidskrevende metode, der det ikke finnes opplagte punkter verken for start eller stopp. Min leiting etter stoff om uniformer i Rjukanbanens arkiv er et lite eksempel på hvordan man kan arbeide seg i retning oppbyggingen av et nettverk. Hver gruppe er en samling av andre grupper, og gruppene er ikke stabile. Det er dynamikken forskeren viser fram. Når en zoomer ut, vil en se nettverket som én aktør, for eksempel Rjukanbanen. Det er 'Rjukanbanen' ved ansvarlige sjefer som bestemmer hva slags uniformer som skal brukes av de ansatte og som forhandler med produsenter og selgere. Zoomer en inn vil blant annet stoff, tråd, arbeidslønner, skreddere og fabrikker inngå i et nettverk av forbindelser. Som forsker må en velge ut hva som skal følges og hvordan, på faglig forsvarlig vis (Huseby og Treimo 2018:118). Erfaringene mine med arkivstudiene viser at det kan være en fordel å avgrense problemstillingene, ellers kan kompleksiteten fort bli ukontrollerbar.

I tillegg til perspektivene på prosess og relasjoner, kan fenomenet uniformsjakke studeres i et performativt perspektiv. De tidligere ansatte på Rjukanbanen var positive til å bruke uniform. De følte seg flotte i uniformen, de var stolte over å gå med den. En av dem fortalte til og med at da han søkte jobb på Rjukanbanen, fikk han spørsmål om han søkte på jobben *for* å få gå i uniform. Det sier litt om uniformens stilling i lokalsamfunnet, og kanskje i samfunnet som helhet. Det var uniformsplikt på banen, og en periode var det også plikt til å bruke uniform til og fra jobb. Dette ble det slutt på etter hvert, men det fortelles at noen fortsatte å gå til og fra arbeid i uniform nettopp fordi det var status og innga respekt. Disse fortellingene om uniformens status og betydning

sier mye om uniformens symbolske betydning og hvordan den kan tolkes og forstås i en slik sammenheng. Det handler også om det performative aspektet ved uniformen, fordi det handler om en ting som så tydelig materialiseres i en sosiomateriell praksis (Damsholt og Simonsen 2009:26).

Andreas Eikanger uten uniform var ikke det samme som Andreas Eikanger med uniform. Uten uniform var han privatperson – den personen som var medlem i turistforeningen, mottok julekort og betalte kringkastingslisens. Han var likevel jernbanemann også uten uniformen, i hvert fall for dem som kjente ham. For alle andre ble han jernbanemann når han tok på seg uniformen, og mange av dem som møtte ham da kjente ham ikke som person. De visste ikke hva han het og hva han gjorde når han ikke arbeidet ved Rjukanbanen. For dem var han bare en person i en jobb, i en rolle. Uniformen hadde forvandlet ham til denne rollen, uten ord og uten forklaringer. Det var et tett samspill mellom mannen og uniformen, der det var umulig å si eksakt hvor den ene sluttet og den andre begynte. Uniformen virker disiplinerende på dem jernbanemannen møter. Han har rett til å kontrollere at de har betalt for å reise med toget eller fergen. Han har rett til å sanksjonere hvis de ikke har betalt, eller hvis de på andre måter bryter med de reglene som gjelder. Uniformen har ikke noen egentlig funksjonalitet for utførelsen av oppgavene, men den gir bæreren rettigheter og plikter. Dens funksjon ligger i at den gir mannen som bærer den, en form for autoritet. Mannen gikk inn i en yrkesrolle ved hjelp av uniformen, og denne kombinasjonen av mann og uniform var virkningsfull. En mann i private klær kan reise seg opp på toget og si at han egentlig arbeider ved

banen, men han ville blitt møtt med skepsis. Uten uniform er han ikke jernbemannemann der og da, og han kan ikke utøve yrkesrollen. En uniform i et skap kan nok fortelle om tilhørighet og grad og en del slike fakta, men den virker først når den opptrer sammen med en person. Det er en gjensidig avhengighet mellom materialiteten, den konkrete aktøren og disiplineringen som ligger i rollen. Praksisen er gjentakende, selv om den ikke er direkte repetitiv (Damsholt 2016:13).

Opplevelseseffekt eller tilstedeværelseseffekt kan betegnes som en gren av materialitetsstudier (Damsholt og Simonsen 2009:19). Det er en utfordring til det tradisjonelle fortolkningsregimet som vi finner i museene, men som handler om å anerkjenne begge deler og veksle mellom dem (Gumbrecht 2004). Det handler om å bevege seg bort fra det representative, bort fra de tekstlige forklaringene. Det handler om å se flere versjoner av ting, men det handler også om følelser. Det handler om tingenes tilstedeværelse, deres virkning og deres affektive sider. At museene kan bidra til menneskers følelse av 'væren' i verden anerkjenner tingenes virkning her og nå, opplevelseseffekten. Delprosjektet 'Skjelletter i skapet' innenfor 'Tingenes metode' der preparater av menneskelige rester var samtaleemne, er et eksempel på hvordan disse effektene kan brukes i museumssammenheng (Huseby og Treimo 2018). I avhandlingen om Rjukanbanen hevder jeg at en av dens sterkeste kvaliteter er dens eksistens i et før nå (Nordby 2020:105). Kulturarv er som oftest forklart som identitetsbyggingsprosjekter, men den kan også bidra med sine unike og komplementære kvaliteter til vår felles verden simpelthen ved å være (Olsen 2010).

Det finnes bindeledd mellom de ulike teoretiske forståelsene av gjenstandenes

plass i kulturen. Relasjonen mellom mennesker og gjenstander har vært og er helt sentral i kulturhistoriske beskrivelser. Praksisperspektivet danner et bindeledd mellom eldre perspektiver på materiell kultur og dagens materialitetsforskning, skriver Bjørn Sverre Hol Haugen, med henvisning til den funksjonalistisk orienterte forskningen som var rådende i norsk etnologi fram til 1980-årene. Denne forskningen peker i retning av et aktørperspektiv, selv om gjenstanden ikke ble tillagt det samme potensiale (Haugen 2014:50). Jeg nevnte tidligere kimen til opplevelses- eller tilstedeværelsesaspektet som kan ligge i forståelsen av ting som vitne. Men selv om det ligger en kime til både et opplevelsesaspekt og et praksisperspektiv i det å se på ting som vitner, så bygger denne forståelsen på et ontologisk skille mellom menneske og ting, natur og samfunn, fortid og nåtid. Dette ontologiske skillet, det er viktig, fordi det bryter opp de gamle kategoriene og orienterer seg mot helheten og praksisen. Med den materielle vending vendes det analytiske blikk mot materialitet i bred forstand. En slik forskyvning innebærer nye måter å spørre og svare på, men det innebærer ikke nødvendigvis noe skarpt brudd med tidligere forståelser (Damsholt og Simonsen 2009:15).

Uniformsjakka som museums gjenstand

Hva kan de ulike tilnærmingene til gjenstander bety for museene? Museumsarbeidet er stort sett relativt praksisorientert, men en teoretisk forståelse vil ligge til grunn for arbeidet og påvirke de valgene som gjøres. Det er ikke uinteressant å studere uniformsjakka i konteksten opphavskultur, i den tiden og det miljøet den ble brukt i. Vi kan finne fram til en viss

kunnskap om dens tidligere liv, men hva har skjedd med den underveis fra den ble sydd til den i dag ligger i magasinet på Norsk industriarbeidermuseum? Det vil vi spørre om i dag, bygd på en erkjennelse av at jakka har en historie som fortsetter etter at den var arbeidsantrekk på Rjukanbanen. Jakka 'gjøres' på museum også, det er ikke likegyldig hvordan den forvaltes og formidles. Ikke minst i utstillingssammenheng vil ulike måter å analysere en gjenstand på være viktig for hvordan den presenteres.

Uniformsjakka er godt egnet for en tradisjonell museumspraksis med å stille ut en ting som representativ for en type gjenstander. Uniformen er en slik bruks-gjenstand der bruken er kjent, og museet kan fortelle om de ulike ansatte på banen og deres arbeidsoppgaver. Uniformen representerer 'jernbanefolk' så å si. Ting kan gi sterke følelsesmessige opplevelser gjennom sitt nærvær, de kan gjøre historien levende og vitne om en fortidig virkelighet også i dag. De forteller oss at ting har skjedd. De er direkte vitner, bevis for hendelser. Slik brukes ting som vitner også i dag. De færreste vil imidlertid se på tingen som en kilde til å gjenskape fortiden, i hvert fall er potensialet begrenset. Vi kan spille på både gamle og nye teoretiske retninger og analysemåter, fordi de er egnet til å svare på ulike spørsmål og gi ulik kunnskap.

Sandra Dudley skriver at vi kan se på gjenstandene på museer på nytt, når vi tar i bruk nyere forskningsperspektiv innenfor studier av materiell kultur. Da kan vi begynne å stille nye spørsmål om tingene, og finne nye måter å tolke og forstå dem på (Dudley 2010). Jeg har brukt uniformsjakka som eksempel for å framheve noen perspektiver som jeg håper kan gis større plass i museumsarbeidet. Med utgangs-

punkt i kulturens materialitet åpnes det for et mangfold av perspektiver. Det ligger store muligheter i å bruke begrepene prosess, relasjoner og performativitet i analysen av gjenstander. Denne uniformsjakka er egnet til å gjøre undersøkelser med det relasjonelle i fokus. Fordi bruken er kjent, vet man noe om hva slags yrkesgruppe den kan kobles til. Fordi brukeren er kjent, kan den kobles til Andreas Eikanger og hans liv. Fordi den har vært brukt på Rjukanbanen, kan den også kobles til banen i det store og hele og Norsk Hydros virksomhet på Rjukan. Den kan kobles opp mot næringsliv, familieliv, tekstilhistorie og så videre. Med det prosessuelle perspektivet tilføyes en forståelse av at tingen ikke stoppet opp da den gikk ut av bruk eller da den kom på museum. Den hadde en eller flere bruksområder eller betydninger i fortiden og den har et liv i nåtiden. Den er virkningsfull også på museum, den 'gjøres' også i nåtid.

Å stille ut og formidle en gjenstand avhenger av den forvaltningen som er gjort i forkant – registrering, katalogisering, konservering og magasinering. Klassifisering, som har vært et redskap i museene helt fra de tidligste tider, var en måte å skape orden og ulike rom på. Men det var samtidig en måte å lukke forståelsen på. Når gjenstanden ble klassifisert som det ene eller andre, ble andre fortolkningsmuligheter utelukket. Av den grunn er det en utfordring for museene å framstille flere versjoner av gjenstander (Maurstad 2013: 55). På samme måte som vi kan tenke oss flere menneskelige identiteter, må vi tenke oss flere versjoner av gjenstander. Dette perspektivet må vi åpne opp for når det ikke ligger umiddelbart i klassifiseringen. Vi må stille nye spørsmål.

De fire f-ene: forvaltning, formidling, forskning og fornying er avhengige av

hverandre. Når gjenstanden får være utgangspunkt, kan den knytte museumspraksisen – forvaltning, forskning og formidling – sammen, skriver Huseby og Treimo i sin rapport fra prosjektet ‘Tingenes metode’ ved Norsk Teknisk Museum. Ved å få disse til å virke sammen, kan man få mer kraft ut av dem og utvikle bedre praksiser (Treimo & Huseby, 2018). Uniformsjakka som jeg har skrevet om her, den har ikke vært utstilt. Men hvis den skal stilles ut, så hadde det vært fint å se på den ikke bare som et arbeidsantrekk for en jernbanemann, men som et tekstilt produkt, som et uttrykk for en yrkesrolle, som en del av en husmors arbeid og så videre. Bakgrunnen for en slik formidling ville vært det forskningsarbeidet som var lagt ned i forkant.

Avslutningsvis vil jeg gi oppmerksomhet til hva som kan oppnås ved å utvide repertoaret for museenes arbeid med gjenstander. Det er to ting jeg vil trekke fram – potensialet gjenstander har for museenes samfunnsrolle og gjenstandenes potensiale som ‘tilstedeværelse’.

I ‘Tingenes metode’ utforsket Norsk Teknisk Museum blant annet potensialet for å bruke gjenstander som utgangspunkt for utøvelsen av en inkluderende samfunnsrolle. Ved å se på tingen som en ‘forsamling’ (Latour 2004) kan man studere hvilke argumenter, hendelser eller aktører den har trukket til seg i fortid og nåtid. Ett av spørsmålene de stilte var hvordan man ved å ta utgangspunkt i tingene kunne bidra til utviklingen av nye metoder for tverrfaglig samarbeid på museene. De erfarte at denne arbeidsformen ga dem en større mulighet til å delta i samfunnsamtalen, samt en opplevelse av usikkerhet og risiko som de oppsummerte som en god ting. Det tydet på at noe reelt sto på spill (Huseby og Treimo 2018:118).

Når museet inviterer andre inn til å fortelle om gjenstandene, gir det fra seg makt. Samtidig legges det til rette for at forskning og forvaltning i større grad inkluderer samfunnet utenfor museet (Huseby og Treimo 2018:11). Prosjektet ‘Tingenes metode’ handlet om å utvikle en metode for å skape nye involveringspraksiser for museene, med gjenstandene som utgangspunkt. ‘Vi er Rjukanbanen’ hadde en liknende målsetting, men prosjektet ble aldri realisert. Tankene om medvirkning og eksperimentering har likevel satt sine spor i museumsarbeidet, med tanke på hvordan vi kan utvikle oss videre. Norsk industriarbeidermuseum formidler en historiserende identitet knyttet til det nye Norge som vokste fram etter unionsoppløsningen i 1905 og med Norsk Hydro som en spydspiss i industrialiseringen av landet. Det er en framskrittshistorie som nok utfordres ved fortellinger om dårlige arbeidsvilkår i industrien og den slags, men som kanskje også kan utvides til å stille spørsmål ved hvem vi er i dag. Hvordan er industrisamfunnet i vår tid? Museenes utfordring kan være å bli deltaker i identitetsrefleksjoner i samtiden. Uniformsjakka til Andreas Eikanger er en liten brikke, men den kan kanskje være utgangspunkt for store temaer. Ved å tenke nytt i samlingsarbeid og formidlingsarbeid kan vi melde oss på aktuelle diskusjoner i dag (Eriksen 2009:123, Maurstad 2013: 63).

Det er ett aspekt ingen dokumentasjon kan erstatte, og der gjenstandene er suverene, skriver Steven Conn. De tilbyr gleden ved å se på og være i nærheten av virkelige ting, lagd av mennesker gjennom skiftende tider eller skapt av naturen i alle slags varianter. Mest av alt tilbyr de å se i tre dimensjoner, ting som både er vakre, stygge og forbløffende. Uten gjenstander

går vi glipp av gleden ved å se (Conn 2010:57). Kerstin Smeds tar dette poenget enda lenger, når hun skriver at ‘tingens magi’ til sjuende og sist er en av de fremste motivasjonsfaktorene for at besøkende kommer til museer i det hele tatt. Museene har nok delvis anerkjent denne magiske realismen i det de erkjenner at ting har en slags aura, vanligvis knyttet til begrepet autentisitet. Men museene har i vitenskapens navn bannlyst den hverdagslige, magiske og mytiske dimensjonen ved tingene, der de ligger i sine mørke esker på magasinene eller representerer og illustrerer ett eller annet fra historien i utstillinger (Smeds 2017).

Alle menneskeskapte materielle ting har et potensiale til å avgi informasjon. Informasjonsdelen har stått sterkt ved museene, men gjenstandene har også et annet potensiale. Når Gumbrecht (2004) skriver at estetisk erfaring kan være en møteplass mellom tilstedeværelseseffekter og betydningseffekter, så er vi nettopp ved en av museets kjerneverdier som er møtet med den fysiske materialitet. Han åpner for å fokusere på hendelser og momenter i tillegg til det prosessuelle. Gumbrecht framhever gleden ved å oppleve framfor å tolke og forstå. Og det trenger ikke være noen motsetning, det burde gå fint an å kombinere gleden ved å forstå med gleden ved å oppleve.

Kilder:

NIA A-1108: Rjukanbanens arkiv
 NIA A-1094: Margreta Eikangers arkiv
 Notater og lydopptak fra møter i prosjektet
 ‘Vi er Rjukanbanen’ 2016/2017.

Litteratur:

Arvastson, Gösta 1990. *En teknisk föremålsforskning*. I Arvidsson, A., K.

Genrup, R. Jacobsson, B. Lundgren, I. Lövkrona (red). *Människor & föremål. Etnologer om materiell kultur* (vol 38 A). Stockholm, Carlssons, s. 48–69.

Arvidsson, A., K. Genrup, R. Jacobsson, B. Lundgren, I. Lövkrona (red) 1990. *Människor & föremål. Etnologer om materiell kultur* vol 38 A. Stockholm, Carlssons.

Barad, Karen 2003. Posthumanist Performativity. Towards an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs* 28 (3), s. 801–831.

Barad, Karen 2007. *Meeting the universe halfway – quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham, Duke University Press.

Bencard, Adam 2014. Presence in the Museum. On metonymies, discontinuity and history without stories. *Museum & Society* vol 12 (1) 2014, s. 29–43.

Conn, Steven 2010. *Do museums still need objects?* Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Dudley, Susan H. 2010. *Museum materialities: objects, engagements, interpretations*. London, Routledge.

Damsholt, Tine og Dorthe Gert Simonsen 2009. *Materialiseringer. Prosesser, relationer og performativitet*. I Tine Damsholt, Camilla Mordhorst og Dorthe Gert Simonsen (red.). *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Århus, Aarhus Universitetsforlag, s. 9–37.

Damsholt, Tine 2016: It Takes Two to Tango – dans som kulturteoretisk figuratation. *Kulturstudier* 1, s. 5–18.

De Landa, M. 2016. *Assemblage Theory*. Edinburgh, Edinburgh University Press.

Deleuze, G. & F. Guattari 2005. *Tusind Plateauer – kapitalisme og skizofreni*.

- København, Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler.
- Domanska, E. 2006. The material presence of the past. *History and Theory*, vol 45 (3), s. 337–348.
- Eriksen, Anne. 2009. *Museum. En kulturhistorie*. Oslo, Pax Forlag.
- Eriksen, Anne. Mia Göran og Ragnhild Evang Reinton 2013. *Tilsynekomster: Historie og estetikk*. I Anne Eriksen, Mia Göran og Ragnhild Evang Reinton (red). *Tingenes tilsynekomster. Kulturproduksjon, materialitet og estetikk*. Oslo: Novus forlag, s. 9–24.
- Forssberg, Anna Maria & Karin Sennefeldt 2014. *Fråga föremålen*. Lund, Studentlitteratur.
- Gumbrecht, H.U. 2004. *Production of presence. What meaning cannot convey*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Haugen, Bjørn Sverre Hol 2014. *Virkningsfulle tekstiler – i østnorske bønders draktpraksiser på 1700-tallet*. Dr.avh. Oslo, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Huseby, Hege B. og Henrik Treimo (red.) 2018. *Tingenes metode. Museene som tingsteder*. Oslo, Norsk teknisk museum.
- Latour, Bruno 2004. Why has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern. *Critical Inquiry* vol 30 (2), s. 225–248.
- Latour, Bruno 2005. *Reassembling the Social. An introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press.
- Law, J. & Hassard J. 1999. *Actor network theory and after*. Oxford, Blackwell.
- Law, John & Annemarie Mol 2008. *The Actor-Enacted: Cumbrian Sheep in 2001*. I Knappett, C. and L. Malafouris (red): *Material Agency. Towards a Non-Antropocentric Approach*. New York. NY: Springer-Verlag, s. 57–77.
- LeCain, Timothy J. 2017. *The Matter of History. How Things Create the Past*. Cambridge University Press.
- Löfgren, Orvar 1997. Scenes from a troubled marriage. *Swedish Ethnology and Material Culture Studies. Journal of Material Culture*. Vol 2 (1), s. 95–113.
- Maurstad, A. 2012. Cod, curtains, planes and experts: Relational materialities in the museum. *Journal of Material Culture*, vol 17 (2), s. 173–189.
- Maurstad, A. 2013. Den forlengede arm – materialisering av pisker, hester og ryttere. *Nordisk museologi* (1), s. 52–66.
- Maurstad, A. & M.A. Hauan 2012. *Universitetsmuseenes gjøren*. I A. Maurstad & M.A. Hauan (red). *Museologi på norsk – universitetsmuseenes gjøren*. Trondheim, Akademika forlag, s. 13–31.
- Morse, Nuala 2018. Patterns of accountability. An organizational approach to community engagement in museums. *Museum & Society*, vol 16 (2), s. 171–186.
- Nordby, Guro 2020. *Rjukanbanen – betydning, materialitet og tilstedeværelse*. Dr.avh. Universitetet i Sørøst-Norge.
- Olsen, Bjørnar 2004. Momenter til et forsvar av tingene. *Nordisk museologi* vol 2, s. 25–36.
- Olsen, Bjørnar 2010. *In defense of things. Archaeology and the ontology of objects*. Lanham, Altamira Press.
- Pearce, Susan 2010. *Foreword*. I Sandra H. Dudley (red). *Museum Materialities. Objects, Engagements, Interpretations*. London, Routledge, s. xiv–xix.
- Pedersen, Ragnar 1990. *Gjenstanden som kildemateriale*. I Arvidsson, A., K. Genrup, R. Jacobsson, B. Lundgren, I.

- Lövkrona (red) 1990. *Människor & föremål. Etnologer om materiell kultur* vol 38 A. Stockholm, Carlssons, s. 216–225.
- Pickering, A. 1995. *The mangle of practice – time, agency, and science*. Chicago, University of Chicago Press.
- Pickering, A. 2005. Asian Eels and Global Warming. A Posthumanist Perspective on Society and the Environment. *Ethics and the Environment*, 10 (2), s. 29–43.
- Rogan, Bjarne 2011. *Et faghistorisk etterord om materiell kultur og kulturens materialitet*. I Naguib Saphinaz-Amal og Bjarne Rogan (red). *Materiell kultur & kulturens materialitet*. Oslo, Novus forlag, s. 313–377.
- Rogan, Bjarne 2013. *Fra gjenstandsforskning til kulturens materialitet*. I Anne Eriksen & Bjarne Rogan (red.). *Etnologi og folkloristikk. En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie*. Oslo, Novus forlag, s. 425–467.
- Runia, E. 2006. Presence. *History and Theory*, vol 45 (1), s. 1–29.
- Silverman, L.H. 2009. *The Social Work of Museums*. Routledge.
- Smeds, K. 2017. *Rummet, tinget, utstillingen og jag*. I H.B. Huseby & P. Cederholm (red). *Museumsutstillinger. Å forstå, skape og vurdere natur- og kulturhistoriske utstillinger*. Trondheim, Museumsforlaget AS, s. 11–38.
- Stoklund, Bjarne 2003. *Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur*. København, Museum Tusulanums Forlag.
- Svensson, Birgitta (red) 2005. *Föremål för forskning*. Stockholm, Nordiska museets förlag.
- Ulrich, Laurel Thatcher, Ivan Gaskell, Sara J. Schechner and Sarah Anne Carter 2015. *Tangible things. Making history through objects*. Oxford, Oxford University Press.
- Whatmore, Sarah 2006. *Materialist returns. Practising cultural geography in and for a more-than-human world*. *Cultural Geographies* vol 13 (4), s. 600–609.